

**Talat TEKİN (2017) ORHON YAZITLARI (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)
Ankara: BilgeSu Yayınları, 136 sf., ISBN: 978 - 9944 - 795- 94 - 4.**

Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN-ÇELİK *

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), 2020- 2021 Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri konulu 40. Genel Konferansında, 2020 yılını, Bilge Tunyukuk yılı olarak kabul etmiştir. Türkiye'nin önerisi ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Özbekistan'ın destek vermeleriyle 2020 yılı, Bilge Tunyukuk Yazıtının Dikilişinin 1300. yıldönümü olarak UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri Programına alınmıştır.

UNESCO tarafından kabul edilen bu yıl dönümü programı, Bilge Tunyukuk'u gündeme getirirken aslında genel olarak Orhon Yazıtları konusunu akademik çevrelerden çıkararak gündelik yaşama dahil etmesi açısından önemli bir adım olarak kabul edilmelidir. Yazıtlar, MS. VIII. yüzyılda, II. Göktürk Kağanlığı döneminde dikilmişlerdir. Eski Türk Yazısı (Runik alfabe) ile yazılmış olup, döneminin dili, gramer özellikleri, tarihi, askeri ve sosyal yaşantısı, devlet anlayışı, töresi ve kültürü hakkında bilgi vermesi açısından Türk dünyasının yazılı ilk metinleridir. Ve bu açıdan çok önemli ve değerlidir.

Orhon Yazıtlarından ikisi 1889 yılında Moğolistan'daki Orhon Vadisi'nde bulunmuştur ve iki dikili taştan oluşmaktadır. Bunlar: Kül Tigin Yazıtı (732) ve Bilge Kağan Yazıtlarıdır (735). Tunyukuk ise Ulanbator'a bir saat mesafededir.

Yazıtlar keşfedildikten sonra bilim dünyasında büyük bir heyecana neden olmuşsa da o döneme kadar bilinmeyen bir yazı ile yazılmış olduklarından bir süre merak ve ilgiyle üzerinde çalışılmış, sonunda Vilhelm Thomsen, 15 Aralık 1893 tarihinde Danimarka Kraliyet Bilimler Akademisi'nde, Orhon ve Yenisey Yazıtlarında kullanılan runik harfleri çözümlendiğini tüm bilim dünyasına duyurmuştur. Bu tarihten sonra V. Radlof, 1894 yılında Orhon Yazıtları konusunda ilk bilimsel çalışmayı yapmış, 1894-1899 yılları arasında üç cilt olarak yayınladığı kitabını tamamlamıştır.

Türklerin Orhon Yazıtları ile tanışması 1895 yılındadır. *İkdam* gazetesinde *Hutût-ı Kadîme-i Türkiyye* başlıklı imzasız yazıda, yazıtlardan, yazıtlarda kullanılan alfabeden ve bu yazıtları okuyan kişilerden söz edilmektedir. Ardından Necip Asım ve Şemsettin Sami, Vilhelm Thomsen'in metni üzerinde çalışırlar. Necip Asım, 1897 yılında "Edebiyat-ı Şahane" isimli bir makale yazarak bunu *İkdam* gazetesinde yayımlar. Makalenin ardından 1897 yılında, *En Eski Türk Yazıtları* adıyla bir risale çıkarır. Yayınların kitap halindeki basımı 1924 yılında olmuştur. Necip Asım'dan sonra bu konuyu çalışan kişi Şemsettin Sami olmuştur. 1903 yılında tamamlanan çalışma, yazar hayatta iken (ölümü 1904) basılamamıştır. Türkiye'de, bu konu üzerindeki ilk kapsamlı çalışma, Hüseyin Namık Orkun'a aittir. 1936-1941 yıllarında dört cilt olarak yayınlanan *Eski Türk Yazıtları* daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından tek cilt olarak basılmıştır. Ahmet Temir'in (1956) ve Osman Nedim Tuna'nın (1957) konu ile ilgili bilimsel yayınları bulunmaktadır. Bu bilim adamlarından sonra konuyu, bir dilbilgisi ile ayrıntılı olarak çalışan kişi Prof. Dr. Talat Tekin olmuştur.

Burada tanıtacağımız kitap, Prof. Dr. Talat Tekin'e (1927-2015) aittir. Talat Tekin, daha önce makale boyutunda çalışmalar yaptıysa da asıl büyük incelemesini 1965 yılında Amerika'da yazdığı doktora tezi ile gerçekleştirir. Tez, üç yıl sonra *A Grammar of Orkhon Turkic* adıyla kitaplaştırılır ve

* sdilek@hacettepe.edu.tr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Öğretim Üyesi.

Indiana Üniversitesi yayınları arasında çıkar. (Uralic and Altaic Series, Volume No. 69, Bloomington 1968. 419 s.). Talat Tekin'in okuyuşuna göre Kültegin ve Bilge Kağan yazıtlarının Türkçe ilk yayımı *Orhon Yazıtları* adıyla 1988 yılında açıklamaları ile (TDK: 540, Ankara 1988, 200 s. + tıpkıbasımlar ve tablolar) gerçekleşmiştir. *Tunyukuk Yazıtı* ise 1994'te yayımlanmıştır.

Her üç yazıtın metin kısmı, genel okuyucuya hitap eden bir girişle, *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk* adıyla 1995 (kitabın diğer baskıları 2006, 2008 ve 2017) yılında yayınlanır.

1988'deki çalışma Korece (1993, *Go-dä Türki Bimuniy Yəngu I, (Eski Türk Yazıtları Araştırmaları)*, Türkçeden Koreceye çevirenler: Yong-il Kim, Yong-Söng Li, 327 s., Seoul: Busan Education, University Press.); 1995'teki çalışma Fransızcaya (1995, *Les Inscriptions de l'Orkhon, Kul Tighine, Bilghé Qaghan, Tounyouqouq*. 128 s.) ve Çağdaş Uygurcaya (*Orhon Abidiliri*, 2014) tercüme edilir.

Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)'nın, BilgeSu yayınlarından ilk baskısı 2017 yılında çıkar. Kitap, "Önsöz", "Giriş", "Yazıtlar", "Sözlük", "Kaynaklar", "Runik Harfli Metinler" ve "Resimler" başlığını taşıyan bölümlerden oluşmaktadır. Çalışma, toplam 136 sayfadır.

Talat Tekin, 1995 yılında yazdığı ve kitaba aynen alınan Önsöz'de, Orhon yazıtları üzerinde 1956-1957 yıllarından itibaren çalıştığını, konu ile ilgili olarak makaleler yazdığını ama en kapsamlı çalışmasının, konularını Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Küli Çor ve Ongin yazıtlarını içeren doktora tezi olduğunu ifade etmektedir. Kitabın 1995 yılı ve sonraki baskılarında, Dr. Mehmet Ölmez'in katkıları bulunmaktadır.

Giriş, yazıtlar kısmına geçmeden önce, konu ile ilgili olarak okurun pek çok açıdan bilgilendirildiği bölüm olma özelliğini taşımaktadır. Burada ilk Türk Kağanlıkları hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Türklerin kendi adları ile bilindiği, VI. yüzyıldan başlayarak, Köktürk tarihi hakkında kısa bilgi sunulur. Sonra Talat Tekin, Orhon Yazıtları kavramını açıklar. Kül Tigin (684-731), Bilge Kağan (683-734) ve Tunyukuk Anıtı hakkında genel bilgilendirmelerde bulunur. Yazıtların yazarı ve yazıcısının kim olduğunu anlatır. Ardından içerik çözümlemesi yapılır. Bunun için Yazıtların içeriği ve edebî değeri hakkında bilgi verilir. Yazıtlar genel anlamda içerik açısından önemli veriler vermekle birlikte aynı zamanda, edebî Türkçenin sergilendiği, özel dil kullanımlarının olduğu ve tipik üslubu olan metinlerdir. Bu gerçekliği vurgulayan Talat Tekin, yazıtlarda kullanılan dil ve üslup özellikleri üzerine de yorum yapmıştır. Yazıtlarda kullanılan üslup hakkında, ikilemeler, koşutluk, deyimler, atasözleri, edebî sanatlar (benzetmeler) başlıklarını açarak bilgi vermiştir. Ayrıca eski Türk runik yazısının özellikleri sıralanmış ve yazıtlardaki yazım kuralları açıklanmıştır. Ünlülerle ve ünsüzlerle ilgili yazım kuralları, noktalama işaretlerinin nasıl olduğu anlatılmıştır. Bundan sonra Yazıtlar konusunda yapılan bilimsel yayınlar hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Kendi çalışması basılına kadar Orhon alfabesinin çözümü ve Yazıtlar üzerine yapılmış çalışmalar sıralanmıştır.

Kitabın sonuna Runik harfli metin eklenmiştir. Bu metnin okunabilmesini kolaylaştırmak amacıyla Giriş bölümünün sonunda Orhon Yazıtları alfabesi, karakter, harfçevrimi ve yazıçevrimi olmak üzere üç sütunda şablon biçiminde listelenmiştir.

Yazıtlar başlığı altında üç alt bölüm bulunmaktadır: "Kül Tigin Yazıtı", "Bilge Kağan Yazıtı", "Tunyukuk Yazıtı". Her üç yazıt da karşılıklı iki sayfa düzeni içerisinde verilir. Kompozisyon ise şöyledir: Bir sayfada Latin alfabesi ile orijinal metin, karşısındaki diğer sayfada ise günümüz Türkçesi ile yazıtların okunuşu yer almaktadır. Her yazıtın arkasında o yazıt ile ilgili fotoğraflar bulunmaktadır.

Yazıtlar metin halinde sıralandıktan sonra konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir sözlük hazırlanmıştır. Sözlük kısmının ardından Yazıtlar, Runik harfler ile orijinal haliyle kitaba eklenmiştir. Kitabın sonunda yine konu ile ilgili fotoğraflar bulunmaktadır.

Talat Tekin tarafından kaleme alınan *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)* alanın en önemli çalışmalarından birisidir. Kitap, akademik bir bakış açısı, titiz bir çalışmanın ürünü olup hem akademik anlamda çalışan okur kesimine hem de genel okura hitap eden bir yapıda kaleme alınmıştır. *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)* 1988 yılında yayımlandıktan sonra gerek bölgenin tanınırlığının artması ve Moğolistan'a gidiş gelişlerin kolaylaşması, Çin kaynaklarına daha fazla ulaşılmış olması gerekse teknolojik gelişmelerin olduğu son nokta, bu konu üzerine yeni bilgilerin gün ışığına çıkmasına neden olmuştur. Günümüz koşulları, alan üzerinde yapılan yayınların belli bir

seviyeye gelmiş olması, zamana ve mekâna olan hakimiyet, ülkeler arası bilimsel iletişim gibi birçok neden Orhon Yazıtlarını anlamak ve anlamlandırmak için araştırmacılara daha çok olanak sunmaktadır. Ancak Talat Tekin'in yayınından günümüze kadar geçen zaman içerisinde, alan üzerine tek tek hem çok hem çeşitli çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmalarda, akademik anlamda tam bir bütünlük taşıyan, yeni bakış açıları içeren ve Talat Tekin'in kitabını aşan bir çalışma henüz yapılamamıştır.